

MỘT SỐ VẤN ĐỀ ĐẶT RA TRONG QUÁ TRÌNH PHÁT TRIỂN NỀN KINH TẾ THỊ TRƯỜNG ĐỊNH HƯỚNG XÃ HỘI CHỦ NGHĨA Ở VIỆT NAM

LƯƠNG XUÂN QUỲ
NGUYỄN ANH TUẤN**

Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ IX (4/2001) chính thức đưa ra khái niệm “kinh tế thị trường định hướng xã hội chủ nghĩa”¹ và khẳng định nền kinh tế thị trường định hướng xã hội chủ nghĩa là mô hình tổng quát của nước ta. Tới Đại hội X (2006) tiếp tục khẳng định: “để đi lên xã hội chủ nghĩa, chúng ta phải phát triển nền kinh tế thị trường định hướng xã hội chủ nghĩa”².

Quá trình phát triển nền kinh tế thị trường định hướng xã hội chủ nghĩa đã đạt được nhiều thành công và cũng đặt ra nhiều vấn đề cần giải quyết như: chất lượng tăng trưởng chưa cao; cơ cấu kinh tế chưa hợp lý; các nguồn lực chưa được huy động và sử dụng hiệu quả; môi trường tự nhiên ở nhiều nơi bị huỷ hoại, ô nhiễm nặng; các yếu tố thị trường chưa được hình thành và vận hành thông suốt; khoảng cách chênh lệch giữa thành thị và nông thôn, giữa người giàu và người nghèo có chiều hướng gia tăng... Các vấn đề trên đã được các nhà nghiên cứu đề cập dưới nhiều góc độ khác nhau và đã được phân tích khá sâu sắc trong Báo cáo tổng kết 20 năm đổi mới. Trong khuôn khổ bài viết này, chúng tôi chỉ đề cập đến một số

* GS. TSKH. Trường Đại học Kinh tế quốc dân

** ThS. Trường Đại học Kinh tế quốc dân

¹ Đảng Cộng sản Việt Nam (2001): *Văn kiện Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ IX*, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội.

² Đảng Cộng sản Việt Nam: *Báo cáo chính trị của BCH Trung ương khoá IX* tại Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ X.

vấn đề mới phát sinh trong thời gian gần đây. Trong mỗi vấn đề đặt ra, các tác giả cố gắng đưa ra những nhận định và minh chứng tổng quát nhất, đồng thời chỉ ra các định hướng giải quyết vấn đề trong mối quan hệ với quá trình xây dựng và vận hành nền kinh tế thị trường ở Việt Nam.

Một là, với việc gia nhập WTO, nền kinh tế Việt Nam đã trở thành một chủ thể mới trong luật chơi toàn cầu đầy phức tạp với tác động đa chiều, việc xác định cơ sở để ổn định và phát triển trong bối cảnh biến động liên tục của kinh tế toàn cầu có ý nghĩa hết sức quan trọng.

Nền kinh tế Việt Nam sẽ có nhiều cơ hội để đạt được tốc độ tăng trưởng cao nhưng cũng dễ bị ảnh hưởng và tổn thương trước những biến động nhỏ của nền kinh tế toàn cầu và nền kinh tế của các nước thành viên. Chúng ta gia nhập WTO muộn hơn rất nhiều so với các quốc gia khác, và với trình độ phát triển của nền kinh tế thấp hơn. Chính vì vậy, chủ động xâm nhập vào nền kinh tế thế giới; đón nhận những dòng vốn, hàng hoá và tri thức mới của thế giới phải được dựa trên 2 nền tảng: (1) cầu nội địa mở rộng đủ lớn và (2) hạ tầng kỹ thuật và hạ tầng xã hội được đảm bảo.

Cầu nội địa mở rộng được xây dựng dựa trên 2 câu phân: (1) nhu cầu của thị trường trong nước và (2) nhu cầu của thị trường nước ngoài đối với những hàng hoá mà Việt Nam có lợi thế và độ co giãn của nó không lớn trước những biến động của tình hình kinh tế thế giới. Cầu nội địa mở rộng được xác định trong từng giai đoạn và là cơ sở để xây dựng chiến lược, quy hoạch phát triển các ngành sản xuất, tạo sự liên kết chặt chẽ giữa các ngành kinh tế để hình thành một cơ cấu kinh tế bền vững.

Hạ tầng kỹ thuật hay còn gọi là phần cứng của nền kinh tế, trước đây được hiểu đơn giản là hạ tầng giao thông, thuỷ lợi, viễn thông, điện, khu công nghiệp, v.v... Tuy nhiên hạ tầng kỹ thuật trong nền kinh tế mới cần được mở rộng hơn gồm hệ thống phân phối; hệ thống hậu cần kinh doanh (logistics); hệ thống tài chính trợ giúp cho hoạt động thương mại và sản xuất; hệ thống thông tin... Phát triển hạ tầng kỹ thuật không chỉ đòi hỏi sự hiện đại và đồng bộ mà còn phải hài hoà với môi trường tự nhiên và hạ tầng xã hội.

Hạ tầng xã hội chính là tri thức, văn hoá, môi trường pháp lý và quy tắc ứng xử giữa các chủ thể tham gia nền kinh tế. Hạ tầng xã hội không những tác động trực tiếp đến hiệu quả vận hành, mà còn là động lực quan trọng nhất cho sự phát triển của mỗi nền kinh tế trong 50 năm thì hạ tầng xã hội sẽ bảo đảm cho sự phát triển lâu dài và trường tồn của chế độ, của dân tộc. Phát triển hạ tầng xã hội là một quá trình khó khăn, lâu dài, khó định lượng, do đó dễ bị đặt ở vị trí thứ yếu so với phát triển hạ tầng kỹ thuật.

Hai là, mức độ phức tạp và đa dạng trong các hoạt động kinh tế đang đặt Nhà nước trước lựa chọn quyết định: làm gì và định hướng các chủ thể khác làm như thế nào?

Trong Nghị quyết Đại hội IX, Nghị quyết Đại hội X và gần đây nhất là Nghị quyết Hội nghị trung ương 6 (khoá X), Đảng ta tiếp tục khẳng định cần nhanh chóng xây dựng và hoàn thiện thể chế kinh tế thị trường định hướng xã hội chủ nghĩa, trong đó xác lập rõ vai trò của Nhà nước và mối quan hệ giữa thể chế kinh tế của Nhà nước với các thiết chế kinh tế phi Nhà nước. Nền kinh tế đã phát triển với quy mô, tính chất phức tạp và mức độ đa dạng gấp nhiều lần trước đây. Nhà nước không thể mãi làm thay những chức năng của thị trường và các chủ thể khác. Giải quyết mối quan hệ Nhà nước, thị trường và các thiết chế xã hội cũng chính là việc xác lập rõ ràng năm trụ cột trong quá trình phát triển của đất nước: (1) Các công dân của nước Cộng hoà xã hội chủ nghĩa Việt Nam; (2) Nhà nước Việt Nam – Nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa; (3) Nền kinh tế Việt Nam – nền kinh tế thị trường; (4) Các gia đình hoặc cộng đồng người Việt Nam và (5) Các tổ chức tập thể tự nguyện (còn gọi là xã hội dân sự).

Chúng ta, về cơ bản, đã xác lập được nguyên tắc xây dựng được mối quan hệ giữa 4 trụ cột đầu nhưng vẫn còn thiếu cơ sở lý luận và thực tiễn để định hình hoạt động của xã hội dân sự. Tuy nhiên, những vấn đề của nền kinh tế đặt ra thời gian vừa qua, đặc biệt là sau khi Việt Nam gia nhập WTO cho thấy Nhà nước không thể giải quyết được hoặc giải quyết không hiệu quả bằng các hiệp hội ngành nghề, bằng các liên kết tự nguyện của những thương lái, những người nông dân,... Kinh tế thị trường tự bản thân nó với những quy luật vốn có cũng không thể tự giải quyết được hết các vấn đề xung đột trong lợi ích của các chủ thể tham gia. Nói cách khác, Nhà nước pháp quyền, kinh tế thị trường và xã hội dân sự tồn tại song song, như là một yêu cầu tất yếu mà mỗi nền kinh tế đều cần có.

Xây dựng hệ thống thể chế kinh tế thị trường – Nhà nước pháp quyền - Xã hội dân sự ở nước ta đang đứng trước cơ hội chưa từng có mà thời đại ngày nay mới xuất hiện. Những sự thay đổi trong kinh tế thị trường, Nhà nước pháp quyền, Xã hội dân sự đang diễn ra rất gần với chủ nghĩa xã hội. Mở rộng ý của V.I.Lênin nói đầu thế kỷ XX khi thực hiện NEP thì “Chủ nghĩa xã hội đang nhìn chúng ta qua khung thể chế kinh tế thị trường – Nhà nước pháp quyền – xã hội dân sự”¹.

Ba là, động lực và kết quả của quá trình phát triển chính là con người, những chủ thể của một xã hội thịnh vượng và bền vững trong tương lai. Điều này đòi hỏi phải tái xác lập định hướng giá trị của xã hội dựa trên nền tảng của văn hoá, giáo dục, đào tạo và khoa học công nghệ.

¹ V.I. Lênin (2000): *Toàn tập*, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội, tr. 35, 365.

Đảng ta luôn xác định: “Đổi mới tất cả các mặt của đời sống xã hội nhưng phải có trọng tâm, trọng điểm, có những bước đi thích hợp; bảo đảm sự gắn kết chặt chẽ và đồng bộ giữa ba nhiệm vụ: phát triển kinh tế là trung tâm, xây dựng Đảng là then chốt và phát triển văn hoá - nền tảng tinh thần của xã hội”¹. Trong nền kinh tế thị trường định hướng xã hội chủ nghĩa, phát triển kinh tế, xã hội và văn hoá gắn kết chặt chẽ, hài hoà. Các mục tiêu kinh tế và các mục tiêu xã hội được kết hợp chặt chẽ trên bình diện cả nước cũng như ở từng lĩnh vực, địa phương; từng chủ thể tham gia thị trường thực hiện tiến bộ và công bằng xã hội ngay trong từng bước và từng chính sách phát triển, thực hiện tốt các chính sách xã hội trên cơ sở phát triển kinh tế. Đẩy mạnh xóa đói, giảm nghèo; khuyến khích, tạo điều kiện để mọi người dân làm giàu chính đáng, đồng thời giúp người khác thoát nghèo, từng bước khá giả hơn; thực hiện chính sách ưu đãi xã hội đối với những người có công với nước; thực hiện các chính sách xã hội bảo đảm an toàn cuộc sống cho mọi thành viên trong cộng đồng, hỗ trợ những vùng bị thiên tai, những người gặp khó khăn cơ nhỡ. Càng đi vào kinh tế thị trường, càng phải chăm lo tốt hơn phúc lợi xã hội, giải quyết việc làm, xoá đói, giảm nghèo, phát triển giáo dục, văn hoá, chăm sóc sức khoẻ nhân dân; càng phải đề cao vai trò của Nhà nước và toàn xã hội, phát huy các nguồn lực đầu tư cho lĩnh vực xã hội, thực hiện yêu cầu gắn kết hài hoà giữa kinh tế và xã hội. Phát triển văn hoá gắn kết chặt chẽ và đồng bộ với sự phát triển kinh tế – xã hội. Nền văn hoá tiên tiến, đậm đà bản sắc dân tộc phải thật sự trở thành nền tảng của sự phát triển xã hội. Không ngừng xây dựng và hoàn thiện giá trị cho con người Việt Nam thời kỳ công nghiệp hoá, hiện đại hoá, hội nhập kinh tế quốc tế; bồi dưỡng các giá trị văn hoá trong thanh niên, đặc biệt là lý tưởng sống, năng lực trí tuệ, đạo đức cao đẹp và bản lĩnh văn hoá con người Việt Nam.

Tuy nhiên, những vấn đề xã hội xảy ra trong thời gian vừa qua cho thấy chúng ta chưa chú trọng và hoàn thành tốt mục tiêu này. Những lệch lạc trong suy nghĩ và hành động của một bộ phận cán bộ, doanh nghiệp và người dân, đặc biệt là những người trẻ đang đặt ra nhiều vấn đề cần suy ngẫm. Bài viết đưa ra 2 ví dụ để minh chứng cho nhận định này:

Thứ nhất, phân tích về cuộc khủng hoảng tài chính lớn nhất tại Mỹ kể từ năm 1929, nhiều nhà nghiên cứu cũng đã đề cập đến những nguyên nhân từ cơ cấu kinh tế, từ chính sách đối ngoại, từ hệ thống luật pháp. Tuy nhiên, chúng tôi cho rằng nguyên nhân sâu xa bắt nguồn từ hệ giá trị xã hội. Ở Mỹ, người ta xác lập một nguyên tắc: chỉ người giàu có mới giỏi, mới được thừa nhận trong xã hội và những ai giỏi, những ai được xã hội tôn vinh thì người đó là người giàu có. Điều này về nguyên lý không sai, nó khuyến khích con người sáng tạo, vươn lên không ngừng

¹ Báo cáo chính trị của Ban Chấp hành Trung ương khoá IX trình bày tại Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ X.

để làm giàu cho bản thân mình, từ đó tạo ra của cải cho toàn xã hội. Tuy nhiên, nó khuyến khích người ta làm giàu nhanh chóng. Những người giàu lên nhanh do đó cũng được tôn vinh hàng tháng, hàng năm thông qua hàng trăm nghìn giải thưởng bầu chọn của các địa phương, các cơ quan truyền thông, v.v... Mong muốn làm giàu nhanh chóng khiến một bộ phận giới kinh doanh và đầu tư tập trung quá nhiều vào thị trường bất động sản, thị trường các chứng khoán phái sinh kéo theo sự tham gia của hàng trăm triệu người dân Mỹ. Khi dòng vốn và sự quan tâm của xã hội tập trung quá nhiều vào các nút thắt (điểm giao thoa giữa thị trường bất động sản với thị trường chứng khoán; giữa thị trường giàu mỏ với thị trường chứng khoán) thì tất yếu sẽ xảy ra những vụ nổ, gây rối loạn dòng chảy bình thường của nền kinh tế.

Quan điểm giá trị đó cũng xâm nhập vào Trung Quốc, Việt Nam và tác động không nhỏ đến định hướng giá trị của những xã hội mới nổi này. Nếu như trước đây, một người xã làng quê lập nghiệp là giáo viên, là công chức hay bộ đội thì sẽ được làng xóm thừa nhận là những người thành đạt của quê hương. Giờ đây, những nghề đó vẫn được tôn trọng nhưng người dân sẽ đặc biệt ngợi ca một vị giám đốc và xem đó mới là chuẩn mực mới của con người xa quê thành đạt. Nếu như trước đây, nhiều nghệ nhân, nhiều nhà khoa học được tôn vinh thì hiện nay số lượng các giải thưởng dành cho doanh nhân cao gấp 100 lần số giải thưởng dành cho các nhà khoa học¹. Chúng ta dẫn chứng ra điều này không phải để phê phán doanh nhân, những người lính mới rất đáng được tôn vinh trên mặt trận kinh tế. Bản thân họ cũng có những vất vả, hy sinh, những đóng góp to lớn cho xã hội và rất đáng được tôn vinh. Nhưng việc tôn vinh quá nhiều, không chọn lọc, cũng dễ dẫn đến những thay đổi không thuận chiều trong định hướng giá trị của xã hội.

Thứ hai, việc cố sự cho cái tôi và khát vọng khẳng định bản thân quá cao cũng không giúp ích cho một nền xã hội bền vững. Mỗi người đều muốn để lại dấu ấn riêng trong công việc, đặc biệt là trong nhiệm kỳ lãnh đạo của mình. Điều đó là rất tốt ở khía cạnh thúc đẩy lực làm việc và sáng tạo. Tuy nhiên, điều đó cũng dẫn đến một tâm lý không chấp nhận thất bại (dù đó là nguyên nhân khách quan hay nguyên nhân lịch sử) trong quá trình cầm quyền. Các chính khách thường đưa ra các quan điểm trái ngược với mục tiêu ngắn hạn trong chiến dịch tranh cử. Khi trúng cử, người đó sẽ thúc đẩy chính quyền của mình đạt được mục tiêu đặt ra. Trong con mắt của cử tri, đó là một nhà lãnh đạo tốt và biết thực hiện lời hứa nhưng về lâu dài, điều đó không tốt cho một cấu trúc kinh tế và xã hội bền vững. Nó sẽ thúc đẩy biến động tăng trưởng hoặc suy thoái của chu kỳ kinh tế đến sớm hơn và gây ra nhiều cuộc khủng hoảng hơn.

¹ Thống kê sơ bộ, hiện nay ở Việt Nam có khoảng 117 giải thưởng dành cho doanh nhân, doanh nghiệp, tồn tại ở hầu hết các ngành, các hiệp hội, các địa phương.

Từ hai phân tích tản mạn trên, chúng tôi cho rằng cần tái xác lập định hướng giá trị của xã hội tư duy và hành động để xây dựng một đất nước phát triển và hưng thịnh nhất thiết phải xoay quanh con người bằng cách hoàn thiện nền văn hoá, phát triển giáo dục - đào tạo và khoa học – công nghệ. Ba nhiệm vụ trọng tâm trong giai đoạn mới (2011 – 2020) cần đặt thứ tự ưu tiên như sau: chăm lo phát triển con người là trung tâm; xây dựng hệ thống chính trị là then chốt và phát triển xã hội hài hoà là nhiệm vụ hàng đầu. Các chỉ tiêu đánh giá quá trình phát triển, do đó cũng cần xoay quanh nhiệm vụ trung tâm là chăm lo phát triển con người.

Tài liệu tham khảo

1. V.I. Lênin (2000) : *Toàn tập*, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội, tập 36.
2. Đảng Cộng sản Việt Nam (2001): *Văn kiện Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ IX*, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội.
3. Đảng Cộng sản Việt Nam (2006): *Văn kiện Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ X*, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội.
4. Chu Văn Cấp: *Định hướng xã hội chủ nghĩa nền kinh tế thị trường ở nước ta*, Tạp chí *Cộng sản điện tử*.
5. Lê Xuân Đình: *Hướng tới nền kinh tế thị trường hiện đại theo định hướng xã hội chủ nghĩa*, Tạp chí *Cộng sản điện tử*.
6. *Lạm pháp danh hiệu cho doanh nghiệp, doanh nhân* <http://ca.cand.com.vn/vi-vn/anninhkinhte/tinANKT/2009/7/148417.cand>.
7. Nguyễn Phú Trọng: *Kinh tế thị trường định hướng xã hội chủ nghĩa: quan niệm và giải pháp phát triển*
8. Tô Xuân Dân – Hoàng Xuân Nghĩa: *Nền kinh tế thị trường định hướng xã hội chủ nghĩa của Việt Nam*, Tạp chí *Cộng sản điện tử*.
9. Trần Ngọc Hiền: *Kinh tế thị trường định hướng xã hội chủ nghĩa với Nhà nước pháp quyền và xã hội dân sự nước ta*, Tạp chí *Cộng sản điện tử*.